

Baroko jako výrazový prostředek obrozeného katolicismu

Vypracovala: Jitka Klesnilová
UČO: 145680

Seminární práce
Křesťanství II.

Masarykova Univerzita
Brno
2004/2005

1. Charakteristika baroka

Slovo baroko (též barok) pochází z portugalského *barocco*, což znamená nabubřelý, nemotorný.¹ Povědomější pak je jeho výklad jako nepravidelné perly s oblinami, pocházející z portugalského slova *barucca*.²

V širším slova smyslu značí barok ukončující období každého architektonického slohu, ale my jej v užším slova smyslu chápeme, jako evropské myšlenkové a slohové období, které se rodí v Itálii v 16. století a končí ve střední Evropě po roce 1750.³ Tato epocha se přibližně shoduje s dobou rozkvětu a růstu evropských monarchií a je také dobou, kdy dochází k potlačování nekatolických směrů v křesťanské církvi prostřednictvím specifického jevu, jímž byla protireformace. V této době jsou renesanční ideje nahrazovány ideály protireformačního katolicismu.

Baroko se z mateřské Itálie rozšířilo do celé Evropy (zejména katolické), kde vzniká v 17. stol. řada místních variant,⁴ a díky jezuitským misiím se šíří také dále zejména do Latinské Ameriky.

„V baroku je vše zaměřeno na dojem. Pro výtvarné záměry byla prakticky využita znalost perspektivy. Došlo až k iluzionismu, tj. k vytváření představ neodpovídajících skutečnému stavu věcí.“⁵ Barokní architektura (chrámy, kláštery, zámky, městské paláce aristokratické i patricijské, zahrady, letohrádky) se vyznačuje velkorysým pojetím a monumentálními rozměry, které mají působit velkolepě na prostého, nicotného člověka (věřícího) a vzbuzovat v něm pocit Boží velikosti a přesahu. Barokní obrazy a sochy

---

¹ Srovnej: Bohuslav Syrový, *Architektura*, Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury 1972, str. 31.

² Srovnej: Bohuslav Syrový, *Architektura – svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*, Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury 1987, str. 273.

³ Srovnej: Bohuslav Syrový, *Architektura*, Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury 1972, str. 31.

⁴ Jednou z nich je například i české baroko, které se projevuje jak v architektonické tak literární tvorbě a jeho zásluhou také dochází ke kultivaci a zachování českého jazyka. Jeho počátky se v Českých zemích datují do počátku 17. století (doba ztráty naší samostatnosti bitvou na Bílé hoře roku 1620, nástupu Habsburků a počátků protireformace) a končí až ve 20. letech 18. století.

⁵ Bohuslav Syrový, *Architektura*, Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury 1972, str. 31.

charakterizují rozmáchlá a efektivní gesta. Barokní krajinotvorba oplývá antikizující poetikou. Náboženské náměty nepostrádají vizionářský vzlet.

Základní tendencí baroka je svár a dvojznačnost, odrážející konflikty vyvolané reformací a protireformací. Projevuje se spojováním protikladných výrazových prostředků do působivého celku a úsilím o zvýšený výraz, velkolepost a iluzionistickou náznakovost. V architektuře se dynamika baroka projevila v utváření prostoru (oblíba elipsovitého půdorysu), stavebních článků, kleneb a stěn.

Dalším základním rysem baroka bylo přiblížení se Bohu skrze tento svět, které bylo důsledkem nestability, neklidu a nejistoty lidu tehdejší doby, které plynuly z politických a sociálních okolností, jako byly zámořské objevy, mobilizace, války. V těchto situacích lidé hledají veškeré odpovědi na to, co je děsí a co neznají, a stejně tak na to, co je ku jejich prospěchu, ve své jediné jistotě a to v Bohu.⁶

2. Jezuitský sloh

Řád jezuitů je nerozlučně spjat s osobou svého zakladatele Ignáce z Loyoly⁷. Stejně tak je spojován s aktem protireformace a rekatolizace po Tridentuském koncilu⁸. Toto působení Tovaryšstva Ježíšova spadá zejména do období baroka. Cílem této jezuitské snahy o obrodu katolické církve nebyla obnova předreformačních poměrů, ale oživení a obnovení zdravého náboženského a církevního ducha. Chtěli lidi navést na katolickou cestu. Za tímto účelem byla využívána taktika lásky a poučování.⁹

Odchovanci Ignáce z Loyoly rychle šířili tohoto nového

---

⁶ Srovnej: Luboš Kreč, Zdeněk Kalista: Baroko se v nejistotě přibližovalo Bohu skrze tento svět, in: www.blisty.cz, [cit. 2001-03-15].

Dostupný z <<http://www.blisty.cz/2001/12/21/art9556.html>>.

⁷ Žil v letech 1491 až 1556. V letech 1522 až 1523 prožil mystickou přeměnu a rozhodl se definitivně pro slávu Boží místo světské. Roku 1534 složil s přáteli slib chudoby a čistoty a slib jít v budoucnu kamkoli, kam je papež pošle šířit slovo Boží. Roku 1540 bylo Papežem Pavlem III. potvrzeno Tovaryšstvo Ježíšovo a Ignác byl spolubratry zvolen za jeho prvního představeného.

⁸ Konal se v letech 1545 až 1563.

⁹ Srovnej: August Franzen, Malé církevní dějiny, Praha: Zvon 1995, str. 231 - 232.

ducha katolické církve a lidé měli opět možnost radovat se z katolické víry. Projevem této radosti je pak baroko jako umělecké hnutí doby. Říkalo se mu jezuitský sloh. V tomto slova smyslu, ale nemluvíme o umění protireformace, ale souvisí výhradně s katolickou obrodou po reformaci. Barvou i tvarem vyjadřuje nový život víry. Je tryskající, vnitřně i z vnějšku dynamický a radostný. Byl využíván nejen na jezuitské chrámy, kde při bohoslužbách mohl plně působit na věřící a vzbuzovat v nich tak chuť a energii k znovuorození starých katolických tradic a zvyklostí, jakožto i chuť k nové zbožnosti.¹⁰

V případě jezuitského barokního slohu nemusíme chodit pro příklady příliš daleko. Najdeme je hojně zastoupeny i v Českých zemích. Lid a obyvatelstvo měst, které bylo zasaženo hrůzami třicetileté války¹¹ nebylo schopné tvořit umění a tak byla nositeli baroka v českých zemích feudální vrstva, domácí i přistěhovalá šlechta, která byla často nadměrně zbohatlá, spolu s válečnými kořistníky.¹² K této sestavě se připojují i některé kláštery a jakmile to válečné poměry dovolí, jsou budovány církevní stavby, jako jsou právě kláštery, jezuitské koleje, kostely, poutní místa a lorety. Mimo ty byly také stavěny rezidence a sídla církevních hodnostářů. Nejstarším dílem pražských jezuitů u nás je jezuitská kolej Klementinum¹³. Ale jezuitské koleje nebyly zakládány jen v Praze, další můžeme nalézt jak v Brně, tak i v Olomouci, Krumlově, Chomutově a jinde. Kromě kolejí jezuité dále budovali také poutní místa, lorety, křížové cesty, boží muka apod. Poutní místa byla vždy budována se zřetelem k jejich výtvarné stránce. To byla totiž právě díla, jejichž prostřednictvím bylo možné působit na lidi v široké míře. Právě z tohoto

---

¹⁰ Srovnej: August Franzen, *Malé církevní dějiny*, Praha: Zvon 1995, str. 232.

¹¹ Ta se odehrála v letech 1618 až 1648 a výrazně zasáhla České země, nejen svým výsledkem, ale i četnými boji na našem území.

¹² I přes to, mimo jiné dělení baroka, lze jej z hlediska umělecké tvorby dělit na panské a lidové, kdy panské je okázalé a oficiální oproti skromnému, lidové umění rozvíjejícímu lidovému baroku.

¹³ Nachází se v Praze I v Křížovnické ulici a je dnes sídlem Národní knihovny České republiky.

důvodu byla zvýšená pozornost věnována už samotnému výběru místa jejich výstavby. Volena byla zpravidla vyvýšená místa, aby se stavba uplatňovala již z velké dálky. Důležité však mnohdy také bylo, aby zvolená lokalita měla pověst starého kultovního místa, kvůli její náboženské autoritě. Charakter poutního místa mají i lorety, jejichž základem je tzv. svatá chýše, stánek Černé Matky Boží, a jsou zpravidla umístěny v lese, na návrší, na náměstí, ve městě a jindy zase při městských hradbách nebo za zahradami, může být spojena s panským sídlem, může se nacházet na nádvoří s ambity pro poutníky, stejně tak dobře jako může být uvnitř kostela. Dále byly církví budovány kalvárie, mariánské a morové sloupy, často s bohatou malířskou výzdobou, které jsou součástí náměstí spousty našich měst. Pro typický jezuitský kostel je charakteristický sálový prostor s bočními kaplemi a tribunami nad nimi.¹⁴

Ale baroko není jen úzce specializovaným katolickým směrem. Stejně tak dobře jako katolické stavby, byly budovány i ty světské jako jsou radnice, panská sídla, měšťanské domy a další. Jezuitské baroko je jednou z mnoha podob dobového baroka. To, že baroko své zastoupení nachází stejně tak dobře i v architektuře protestantismu demonstruje i to, že největší protestantský chrám na světě je postaven právě v barokním slohu, konkrétně v jeho klasicizujícím období. Jedná se o kostel svatého Pavla v Londýně, který je dílem architekta Christophera Wrena z přelomu 16. a 17. století.

3. Barokní katolicismus

„Barokní katolická hierarchie byla ve své podstatě velmi liberální. Kněz, jakožto zprostředkovatel komunikace mezi věřícím a Bohem, měl poměrně volnou ruku ve volbě prostředků k dosažení cíle, funkční náboženské obce prodchnuté upřímnou

---

¹⁴ Srovnej: Bohuslav Syrový, *Architektura*, Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury 1972, str. 32 – 35.

katolickou zbožností. Kazuistická teologie byla přirozeným teoretickým podkladem náboženské praxe. Důraz na funkci tak odsouval do pozadí hledisko dogmatické a vedl k široké toleranci vzhledem ke krajovým specifikám (zázračná místa a předměty, nábožensky vyhocená interpretace místních katastrof či tajemných událostí, populární světci), k překvapivé svobodě v užívání věroučných témat v literárním světě kázání, tvarové a významové mnohoznačnosti, k subjektivnímu pojetí víry.¹⁵

Barokní kněz je chápán jako zprostředkovatel Krista ve společenství věřících. Jeho role je magická. K věřím se osobně nepřibližuje a víru bere jako nástroj spásy a ten kdo nebude pilný v jejím dodržování propadne mukám pekelným. Obrazy hříchů a hrůz trestu a roznícená imaginace vedly barokního věřícího k intimní, subjektivní konfrontaci s vírou a jejími etickými principy, ve starosti o její spásu, takže kněží svou obec i „vychovali“.¹⁶

Barokní kazatelství je chápáno jako součást mše, ke které nedílně patří. Cílem barokního řečnictví bylo oslavit přesahujícího Boha. K tomuto účelu se používá pestrá slovní hra, která by měla být podnětem ke společnému náboženskému zážitku.¹⁹

Jako prostředek k udržení pozornosti posluchače bohoslužby a věřícího barokní kněz využívá prostředky náboženského řečnictví jako je důraz na napětí, paradox, nečekané souvislosti nebo změnu, překvapení, tajemství a jiné.¹⁷

Neexistuje žádná sociální představa dokonalé společnosti a jejího uspořádání, protože sociální status je vnímán jako důsledek Boží vůle. I ekonomicky nestabilní a sociálně rozrůzněná společnost může být dobrou obcí Boží. Na kněze tak nevznikají žádné extrémní mravní nároky a o jeho chování se ani nijak nediskutovalo a neprobíralo se. Farář svými činy nijak

---

¹⁵ Kamil Činátl, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie, Kuděj, 2002, č. 1, str. 28 – 39: 29.*

¹⁶ Srovnej: Kamil Činátl, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie, Kuděj, 2002, č. 1, str. 28 – 39.*

¹⁷ Srovnej: Kamil Činátl, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie, Kuděj, 2002, č. 1, str. 28 – 39.*

neručil za svá slova. Byl prostě součástí Boží transcendence a jako takový byl také chápán a přijímán.¹⁸

Baroko a katolicismus této doby se tak vzdaluje a neblíží rozumu, ale klade důraz na víru, která vychází z člověka a není nijak rozumově podložená. Nesnaží se být racionální, ale umělecké, překvapující a údiv budící. Je nejasné a mnohoznačné, zastřené, opředené vždy něčím tajemným. Lze v něm hledat něco subjektivního. Není mu cizí náboženský prožitek, vzrušení a napětí. Neklade důraz na lidskost, ale na Boží autoritu.

---

¹⁸ Srovnej: Kamil Činátl, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie*, *Kuděj*, 2002, č. 1, str. 28 – 39.

Použitá literatura:

- August Franzen, *Malé církevní dějiny*, Praha: Zvon 1995.
- Bohuslav Syrový, *Architektura*, Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury 1972.
- Bohuslav Syrový, *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*, Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury 1987.
- Kamil Činátl, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie, Kuděj*, 2002, č. 1, str. 28 - 39.
- Luboš Kreč, Zdeněk Kalista: Baroko se v nejistotě přibližovalo Bohu skrze tento svět, in: *www.blisty.cz*, [cit. 2001-03-15].
Dostupný z <<http://www.blisty.cz/2001/12/21/art9556.html>>.
- Baroko (též barok), *Encyklopedie náboženství*, in *www.karmelitanskenakladatelstvi.cz*, [cit. 2001-03-15].
Dostupný z
http://www.karmelitanskenakladatelstvi.cz/encyklopedie.php?id_select=89.